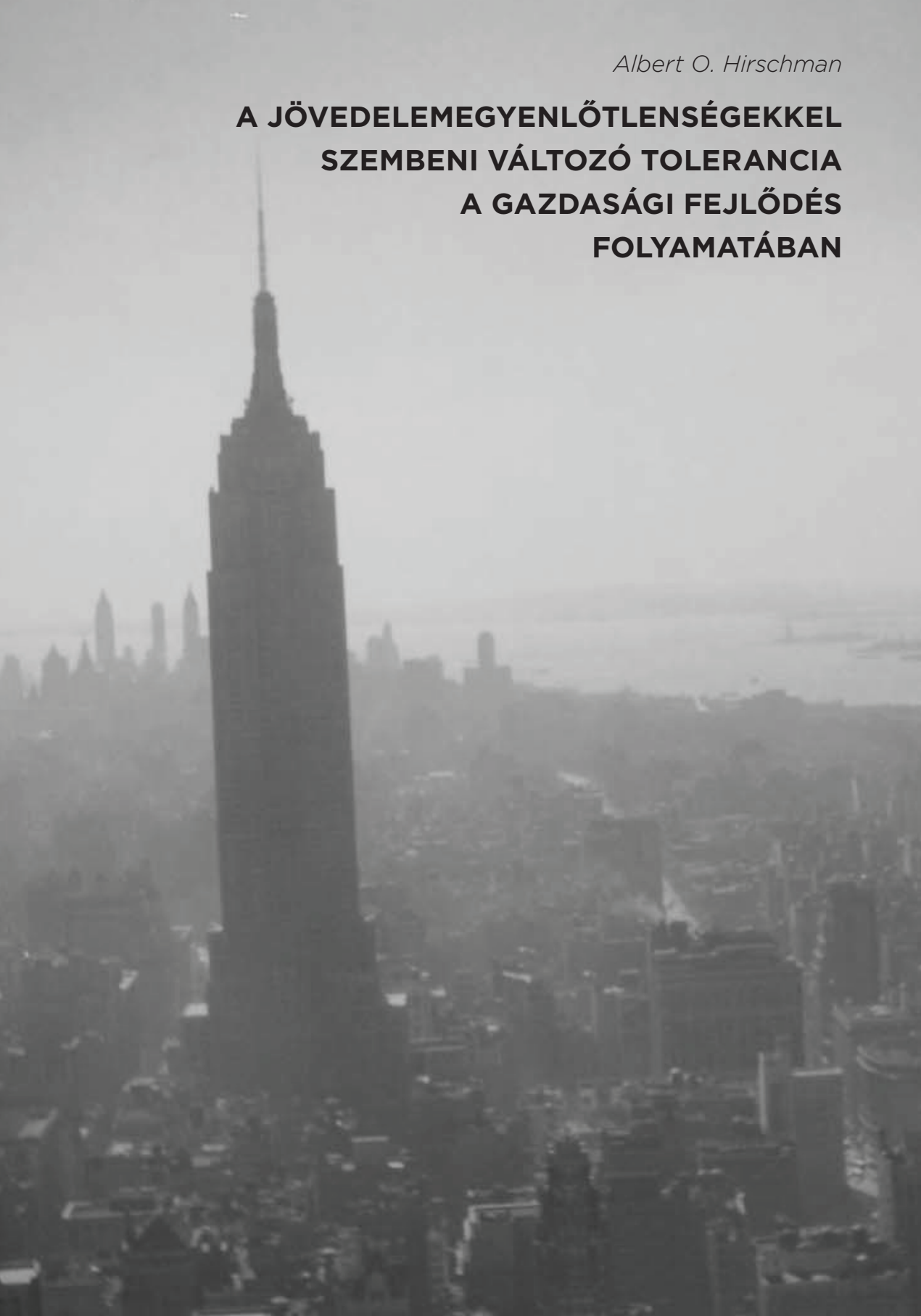

Albert O. Hirschman

**A JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉGEKKEL
SZEMBENI VÁLTOZÓ TOLERANCIA
A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS
FOLYAMATÁBAN**

A politikai és gazdasági fejlődés tudományos vizsgálatában az értékek egyfajta drasztikus átformálódásának lehetünk tanúi. Ehhez a változáshoz sorozatos katasztrófák vezetnek el, amelyek olyan országokat sújtottak, melyekben azt megelőzően – legalábbis látszólag – erőteljes fejlődés volt folyamatban. A nigériai polgárháború vagy Pakisztán véres események közepette való széthullása a leglátványosabb példái az ilyen „fejlődési katasztrófáknak” (development disasters).

Egyre többet hallhatunk a régi típusú – a növekedési rátákra, iparosításra, nemzetközi segíyezésre összpontosító – fejlődésgazdaságtan csődjéről, illetve arról, hogy szükség van egy teljesen új doktrínára, mely a jövedelemelosztást, a foglalkoztatást, illetve az önálló fejlődés fontosságát hangsúlyozza.¹

Ez a tanulmány nem kíván szembemenni ezzel az új gondolkodásmóddal, amely egy egészséges reakció a jelenlegi problémákra, és bizonyos szinten válaszokat is ad azokra. Mégis, ez az írás egy olyan szerző tollából született, aki a témával kapcsolatos folyton visszatérő emlékeit és erős érzelmi kötődését résztvevő megfigyelőként szerezte, és aki szerint az ötvenes és a korai hatvanos években az érintett országokban a fejlődésért való intellektuális lelkesedés valóban okot adott a bizakodásra. Ugyanakkor nem ismertük fel ennek a reményekkel teli, sőt túlbuzgó első fázisnak a bizonytalan és átmeneti természetét. Ez az esszé egy kísérlet annak megértésére, hogy miben lett igazunk, illetve miben tévedtünk. Érvelésünk igen absztrakt szinten marad, számos közgazdaságtanon kívüli területet is bejár, és néha alkalomszerűen eltér a közvetlen tapasztalati anyagoktól és vonatkozási pontoktól, amelyek az időszak kiindulópontját képezik.

ELÉGEDETTSÉG MÁSOK SIKEREIVEL: AZ ALAGÚTEFFEKTUS

Mindenekelőtt szeretném explicite bemutatni alapállításumat. Elképzelhető, hogy a gyors gazdasági fejlődés azon korai szakaszában, amikor a jövedelmi egyenlőtlenségek szektorok, osztályok és régiók között hajlamosak élesen növekedni, ezeket az egyenlőtlenségeket a társadalom eltűri. Ha szerencsés módon kifejlődik a társadalmakban ez a tolerancia iránti képesség, a növekvő egyenlőtlenségek rendkívül jól kiegyensúlyozhatóak általa. Viszont ez a fajta türelem olyan, mint a hitel: egy idő után törleszteni kell. Esetünkben a törlesztés akkor indul meg, ha az egyenlőtlenségek a várakozásoknak megfelelően végül újból csökkenésnek indulnak. Ha ez elmarad, akkor elkerülhetetlenül baj lesz, akár katasztrófa is bekövetkezhet.

Hogy ezt az állításunkat plauzibilissé tegyük, először is egy analógiával élek. Tegyük fel, hogy egy kétsávos alagútban vezetek, ahol mindkét sávban azonos irányban lehet haladni. Egy komoly közlekedési dugóba kerülök. Egyetlen autó sem képes haladni egyik sávban sem addig, ameddig el tudok látni (nem túl messze). A bal sávban állok, és természetesen le vagyok törve. Aztán egy kicsit később a jobb oldali sávban álló sor elindul. Magától értetődő módon jobb kedvre derülök, hiszen tudom, hogy a dugó megszűnik, és

---

1 E témában egy különösen hatásos érvrendszerért lásd Haq (1971).

az én sávom is elindulhat bármelyik pillanatban. Noha még mindig mozdulatlan az autóm, sokkal jobban érzem magam, mint ezelőtt, mert számítok arra, hogy hamarosan haladhatok. De tegyük fel, hogy a várakozásom nem jön be, és csak a jobb sávban lehet haladni: ebben az esetben a sávomban levő sofőrökkel összeesküvésre gyanakszunk, sokunk egy idő után dühös lesz, és készek vagyunk korrigálni a nyilvánvaló igazságtalanságot direkt cselekvéssel (például szabálytalanul átlépni a két sávot elválasztó dupla vonalat).

Ezt a situációt könnyű lefordítani a jóléti közgazdaságtan nyelvezetére.² Az egyéni jólét szintje az adott individuum aktuális elégedettségétől függ (vagy a jövedelmi helyzetétől, mint proxytól), illetve várt jövőbeli elégedettségi szintjétől (vagy a jövedelmétől). Vegyük adottnak, hogy az egyén nagyon kevés információval rendelkezik a jövőbeli jövedelmével kapcsolatban, de bizonyos későbbi időpontban néhány rokona, szomszédja vagy ismerőse magasabb jövedelmi vagy társadalmi pozícióba kerül. Egyrészt számít rá, hogy az ő sorsa is előbb-utóbb jobbra fordul, tehát jólétében növekedést okoz mások előremenetele – legalábbis egy darabig. Célszerű erre a kezdeti érzésre így hivatkozni: „alagúteffektus”.

Úgy gondolom, hogy ez egy egyszerű és igen meggyőző tétel. Jóllehet valószínűleg részletesebben és nagyobb körületekintéssel kellene megfogalmazni, hogy láthatóak legyenek az érvényességéhez szükséges feltételek, de az talán megengedhető, hogy újszerűsége miatt felhasználjam érvelésemben. Az alagúthatás azért működik, mert mások előrelépése a kedvező külső körülményekről informál bennünket; az ilyen információk birtokában olyan jóérzés tölt el minket, ami ellensúlyozza, de legalább időlegesen kiiktatja az irigységet. Noha hosszú ideje az irigység talán a legantipatikusabb a hét fő bűn közül, mivel – ellentétben a bujasággal, az élvhajhászással, a göggel stb. – semmiféle kezdeti örömet nem okoz az ilyen embernek, mégiscsak egy erőteljes emberi érzés. Antropológusok, szociológusok és közgazdászok írásai általánosságban igazolják egymástól függetlenül, hogy ha valakinek sikerül jövedelemben vagy státuszban előrelépni, miközben én a korábbi jóléti szintemen maradok, akkor rosszabbul fogom magam érezni, mivel a saját relatív pozícióm gyengül.

A közgazdaságtan ezt a jelenséget a relatív jövedelmi hipotézis fogalmával írja le, mely szerint az egyéni jólét fordítottan arányos olyan személyek jövedelmével vagy fogyasztásával, akiket az adott ember figyelembe vesz.³ A szociológiában ugyanezt a

---

2 Az eredeti tanulmány végén megtalálható egy matematikai függelék, amely az állítás és a mögötte húzódó érvelés formális kifejtését tartalmazza. A fordításban ez a függelék nem szerepel, de a tanulmány állításait és érvelésének megértését érdemben nem befolyásolja [a ford.].

3 Duesenberry (1949). Egy világos vázlatos kifejtés Harvey Leibensteinnél (1962), aki három lehetséges újtját különbözteti meg annak, ahogy az egyének összevetik saját jövedelmeiket másokéival: „(1) A »tiszta Pareto-összehasonlítás« szerint minden egyes egyén figyelembe veszi saját jövedelmét, de másokét nem; (2) a »ortaszlet-összehasonlítás« szerint a jövedelmek elosztását mindenki egy relatív szempontból nézi, de nem a saját abszolút jövedelmének a nagyságából; és (3) a »kompromisszumos Pareto-összehasonlítás«, mely szerint minden egyes személy figyelembe veszi saját jövedelmének abszolút nagyságát és a saját relatív jövedelmi helyzetét” (i.m.: 301). A „tiszta Pareto-összehasonlítás”, amelynek keretében egy egyén hasznosságát nem csökkenti szomszédjának

jelenséget a 'relatív depriváció' címszó alatt szokás tárgyalni. Jóllehet, ezt a kifejezést néha a valós teljesítmények várakozásoktól való elmaradásának jelenségével azonosítják, bevett jelentése szerint mégis olyan személyek vagy csoportok által tapasztalt érzés, akik mások mögött kullognak, vagy olyanok, akik látják, hogy mások utolériük őket jövedelemben, befo-lyásban vagy státuszban.⁴ Végezetül az antropológusok, akik kevésbé használják a szociológiai zsargont, egész egyszerűen az 'irigység' fogalmával írják le azt az érzést, amelyet a kicsi és szegény közösségeken belül a tagok elszigetelt előréjutása vált ki. Az antropológusok számos olyan intézményt vizsgálnak, amelyek az irigységnek a társas kötelekekre és a társadalmi kohézióra való potenciálisan destruktív hatását hivatottak mérsékelni. Ilyen társadalmi mechanizmusok lehetnek a fieszták, vagy az ajándékozások szokása, vagy a gazdagok kinevezése a sok költséggel járó, tiszteletbeli pozíciókra.⁵

Ne legyen kétségünk afelől, hogy a fenti megközelítések alátámasztására számos, masszív adatgyűjtéssel megalapozott írás született. Mégis, a bemutatott kutatási irányok elveinek feltétlen elfogadása elfedheti az alagúthatás működési módjának, illetve jelentőségének számos aspektusát.

Egy újfajta megközelítés kiindulópontja lehet az, ha a szóban forgó jelenséget megpróbáljuk az ellentétes irányból értelmezni. Tegyük fel például, hogy a szomszédom vagy egy ismerősöm helyzete nem javul, hanem éppenséggel romlik (például elveszíti állását). Mindeközben az én helyzetem változatlan marad. Ebben az esetben én a relatív depriváció ellentétjét tapasztalom meg, azaz valamifajta relatív gazdagodást fogok érezni? Ez valószínűtlen, már csak azért is, mert az irigység, bár rettenetes bűn, összességében egy szelíd érzés a kárörömhöz (Schadenfreude) képest. Ez az érzelm akkor jön létre, ha boldogsággal tölt el az, ha valaki mást sérelem ér. Fontosabb magyarázat a fordított alagúthatás: a szomszédommal történetek annak előjeleként értelmezem, ami a jövőben velem is meg fog történni, ezért nyugtalanra és aggodóvá válok – jóléti szintem csökkeni fog korábbi állapotomhoz képest, éppen úgy, ahogy most a szomszédomé. Ez a reakció jól ismert a gazdasági visszaesés időszakainak kezdetén, illetve annak általánossá válásakor.⁶

---

növekvő jövedelmi helyzete, ameddig saját jövedelemének nagysága nem változik, egy megszorító esetet képez ebben a sémában. Ebben nincs is lehetőség pozitív kölcsönhatásra az én és a szomszédom hasznossága között.

4 Ennek kiváló áttekintését és bibliográfiáját adja Pettigrew (1967). A koncepciót Stouffer (1949) és munkatársai vezették be a köztudatba jól ismert monumentális, a második világháborús amerikai katonaságról szóló tanulmányukban. Lásd lejjebb 9-es megjegyzés, p. 552. A koncepció szűkebb és használhatóbb jelentésének fejlődését lásd Runcimannál (1966). A tágabb értelmezés, ami gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz a relatív depriváció és az elégedetlenség bármilyen formája közé, megtalálható Gurnnél (1970).

5 Lásd hetedik fejezet, melynek címe „The Fear of Envy”, Foster (1967) és Cancian (1963), p. 135 és még többször.

6 Lásd még 6-os megjegyzés, p. 557.

A gazdasági ciklus fellendülési szakaszában minden bizonnyal az ezzel ellentétes hatásmechanizmus lép működésbe. Ebben a helyzetben az a hír, hogy szomszédom viszsza kapta állását (jóllehet én még mindig állástalan vagyok) nagy valószínűséggel örömet fog okozni nekem, hiszen a fenti jelenséget annak megerősítéseként értelmezem, hogy jobb idők közelegnek számomra is. A bizakodás pedig legyűr bármilyen lehetséges irigységet. Ez a példa érvényes lehet az erőteljes fejlődési pályán levő országokra is.

Ameddig tart az alagúteffektus, mindenki jobban érzi magát, azok is, akik valóban gazdagabbak lettek,⁷ illetve azok is, akik nem. Tehát elképzelhető, hogy a növekedésből származó jövedelmek egyenlőtlen eloszlását a társadalom minden tagja preferálja egy egalitárius disztribúcióval szemben.⁸ Egy ilyen helyzetben a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése nemcsak politikailag lenne tolerálható, hanem egyenesen kívánatos is lehetne a társadalmi jólét szempontjából.

BIZONYÍTÁS

Jóllehet az alagúthatás fent bemutatott lehetséges kimenetele egy elméleti kuriózum, a mechanizmus maga biztosan nem az. Számos ország esetében ennek realitása az alapos szemlélődő számára nyilvánvaló. Érdekes módon gyakran olyan kutatók bukkantak rá a jelenségre, akik éppen az ellentétes folyamatokat szerették volna vizsgálni, és meglepődtek, vagy kicsit csalódtak, amikor az urbánus szegények körében nem találtak forrongó elégedetlenséggel vagy forradalmi hevülettel.

Első példánk egy évtizede végzett kérdőíves felmérés eredménye a Rio de Janeiro-i favelákban, amihez a kutatók a következő kommentárt fűzték:

A nyomortelepeken élőknek az ország helyzetéről alkotott véleményét úgy is megismerjük, ha afelől érdeklődünk, hogy az érintettek mennyire gondolják úgy, hogy a gazdasági növekedés számukra is valódi előnyöket hoz. Amikor 1961 februárjában azt kérdeztük, hogy az illető személyes életkörülményei az elmúlt 5 évben javultak, stagnáltak vagy romlottak, közel minden második nyomortelepen élő úgy válaszolt, hogy jelenlegi helyzete romlott. Tízből hárman azt mondták, hogy saját helyzetük nem változott. [...] Ugyanakkor általános meglepetésként hatott ránk, hogy a vélekedés, miszerint a dolgok számukra érezhetően nem mennek jobban, nem eredményezett csalódást általában az iparosítással szemben. A favelák lakói az iparosításra továbbra is a jóléthez vezető útként tekintenek. Azt nem tagadták, hogy a hazai ipari termelés növekedése a hozzájuk hasonló emberek számára előnyös volt; csak azt említették, hogy ezalatt az ő saját helyzetük nem változott érezhetően. Azaz, amikor arról kérdezték őket, hogy a hozzájuk hasonló emberek részesednek-e az iparosítás előnyeiből, jellemzően igennel válaszoltak. Mégis,

---

7 Lásd mégis a III. részt lejjebb.

8 Lásd a matematikai függelékét ezen eset feltárásához.

magyarázataik majdnem teljes egészében csak a mások számára növekvő álláslehetőségekre terjedtek ki – barátokról, ismerősökről, vagy egyszerűen más brazilokról beszéltek (Bonilla 1961).

Szintén egy még a hatvanas években keletkezett írás szerint egy ismert mexikói politológus a „reményfaktor” kifejezést használta a meglepően hosszú ideje tartó politikai stabilitás magyarázataként (Casanova 1965). Még azután is, hogy ez az állítás érvényét veszítette az 1968-as események és a tlalololcói mézszárlás után, egy másik megfigyelő is hasonló következtetésekre jut:

Annak ellenére, hogy az egyéni előrelépés perspektívái korlátozottak, fel lehet hozni egy érvet arra, hogy miért találkozhatunk mégis kisebb mértékű csalódással a fejlődési folyamattal kapcsolatban az alacsonyabb osztályok körében annál, mint amire számítani lehetett. Párhuzamosan az iskolai oktatás gyors terjedésével és a növekvő migrációval, számos viszonylag egyszerű útja kínálkozik az egyéni előrelépésnek. Így, még ha az egyén nem is képes álláshoz jutni vagy nem képes jövedelmi helyzetén, illetve társadalmi pozícióján javítani, attól még valószínű, hogy *ismer egy vagy több személyt*, akik ezen szempontok alapján sikeresek voltak... (Barkin 1971).

Egyfelől az alacsony jövedelmek, a rossz munkakörülmények vagy az általános nélkülözés objektív volta, másfelől a bizakodás szubjektív állapota szintén megtalálható volt Puerto Ricóban az ötvenes évek második felében:

Úgy gondoljuk, hogy a Puerto Ricó-iak sokkal jobb helyzetben vannak annál, mint amit a jövedelem, az iskolázottság vagy a foglalkoztatás objektív tényei mutatnak... A Puerto Ricó-i emberek érzékelik a létező markáns egyenlőtlenségeket. Mégsem érzik magukat ettől különösebben depriváltak, teljesen kiszolgáltatottnak pedig semmiképp sem. És csakugyan, bizonyos értelemben életszemléletük és várakozásaik köszönő viszonyban sincsenek objektív helyzetükkel... akárhogy is nézzük, ezek az emberek minden szinten tele vannak reménnyel a jövőt illetően (Cardoso és Reyna 1968).

Két latin-amerikai szociológus az egész kontinenssel foglalkozó cikkében jól ragadja meg ennek az érzelmi állapotnak a lényegét: „...a későbbre tolódo társadalmi mobilitás mintái, jól lehet, bizonyos értelemben mesebelinek tünnek, mégis hatásosak” (Tumin és Feldman 1961).

Végezetül idézni szeretnék néhány megvilágító erejű személyes megjegyzést azoknak az országoknak a közhangulatával kapcsolatban, ahol a huszadik század közepi kapitalista fejlődés hirtelen „beindult”. A következő néhány sor részlet egy egyesült államokbeli antropológus venezuelai tartózkodásáról szóló visszaemlékezéseiből, amelyet egy olyan cikkében idéz, amely egy közelmúltbeli kubai utazásának rokonszenves leírása:

Arról gondolkodtam, amit Kubában és Venezuelában láttam, valamint a saját orszá-
gomról ... azon elmélkedtem, hogy amikor Venezuelában jártam, először éreztem
azt, hogy észrevettem valamit a saját hazámmal kapcsolatban, amit korábban ott
nem: az idealizmust, amely [az Egyesült Államokban] tapasztalataim szerint elvá-
laszthatatlan a materializmustól és az egyéni önmegvalósítástól. A venezuelaiaknak,
akiknél a gazdasági fejlődés csak most kezdődött ... a materiális javak fogyasztásá-
nak demokratizálódása és a lehetőségek megnyílása – legalábbis azok számára, akik
képesek is élni vele – valóban izgalmas és felszabadító eszme (Peattie 1969).

Ez a megállapítás két szempontból is érdekes. Először is, érzékletesen mutatja be a fejlődés
korai túlbuzgó fázisát, amikor is az alagúthatás működik; másrészt illusztrálja a nagyfokú
társadalmi igazságosság iránt elkötelezett értelmiség vonakodását az effektus létezésé-
nek elismerésétől – túlságosan is szembemegy bármilyen őszinte beszéddel a szájalomra
méltó „hamis tudat” hangoztatásával, de a vulgaritás határát súroló atmoszférajellemzé-
sével is az olyan kifejezések használatán keresztül, mint „izgalmas és felszabadító eszme”.
Talán azt is hozzátehetjük, hogy a társadalomtudósok intenzív versennyel teli közegben
dolgoznak, ahol az irigység és a relatív depriváció pregnánsabb jelenségek, mint a valaki
előrejutása által indukált bizakodás érzése. Kissé félünk ilyen személyeskedő érveket elő-
hozni, de talán mégis segíthetnek megmagyarázni, hogy az alagúteffektussal eddig miért
is nem foglalkoztak behatóbban és szisztematikusan különböző gazdasági vagy szocioló-
giai elméletek keretében.

KÖVETKEZMÉNYEK AZ INTEGRÁCIÓ ÉS A FORRADALMAK SZEMPONTJÁBÓL

Ezt a fejezetet egy rövid kitéréssel kell kezdenem. A „reményfaktor” előző részben ismerte-
tett különböző leírásai erősen azt sugallják, hogy e tanulmány tárgya besorolható a poli-
tikai szociológia egy ismerős témakörébe: a társadalmi mobilitás hatása a politikai stabili-
tásra és társadalmi integrációra. Ezt a kapcsolatot rendszeresen vizsgálják a társadalmilag
mobil rétegek változásokra adott reakciói szempontjából, de én sokkal inkább azokra kívá-
nok összpontosítani, akik kimaradnak ebből a folyamatból. A felfelé mobil személyek szem-
pontjából a közgazdász egyszerűen hajlamos azt gondolni, hogy nincs is semmiféle prob-
léma: a korábbiból jobb helyzetbe kerülve az emberek valószínűleg elégedettebbek lesz-
nek az őket körülvevő világgal. A társadalomtörténet inkább azt mutatja, hogy a dolgok
ennél sokkal bonyolultabbak: ahogy azt Tocqueville megjegyezte, nem minden felfelé
mobil ember válik szükségszerűen és azonnal a társadalom tartópillérévé; éppen ellenke-
zőleg, ellenséges érzelművé és felforgatóvá válhat bizonyos hosszabb ideig. Ennek a meg-
lepő fejleménynek a legfőbb oka a részleges és csonka mobilitás jelensége: az előrelé-
pők, akik csupán a komplexen értelmezett társadalmi státusz egy (például vagyoni) dimen-
ziójában léptek feljebb, azzal találják szemben magukat, hogy továbbra is sok akadály,

merevség és diszkriminatív gyakorlat akadályozza további felemelkedésüket különösen egyéb dimenziók mentén, illetve a hagyományos elit sem fogadja be őket teljesen. Következésképp ezek a csoportok érzik, hogy minden erőfeszítésük és valós teljesítményük ellenére még nem „értek révbé”.⁹ Csak ha a társadalmi mobilitás hosszú időn át tart, és a társadalmi rétegződés hagyományos rendszere jelentős mértékben erodálódik, számíthatunk a felfelé mobil polgárok teljes integrációjára vagy „kooptálására”.

Az *újjazdagokat* diszkrimináló régi elit magatartása semmi esetre sem az egyetlen oka annak, hogy a felfelé mobil rétegek bírálják azt a társadalmat, amelyben elérték sikereiket. Egy „jóindulatú” interpretáció arra a lehetőségre mutat rá, hogy a társadalmi igazságsággal kapcsolatos, korábban kialakult és megszilárdult attitűdök nem változnak meg egy csapásra, mielőtt a materiális jóléthez kapcsolódó, égető személyes problémák megoldódnak – ehhez viszonylag hosszú időtartamnak kell eltelnie.

A felfelé mobil csoportok viselkedése így épp a fordítottja annak, mint ami a lemaradónál megfigyelhető: az ellentmondásokkal teli első fázisban a felfelé mobil csoportok osztályrésze a frusztráció és az elidegenedés, míg a lent maradók egyre bizakodóbban tekintenek a jövőbe. Ez a következtetésünk csak addig tartható, ameddig a nem mobilak csupán a mobil osztályok vagyonának növekedését veszik észre, és nincsenek tudatában az ezek által gerjesztett új problémáknak. Ehhez képest a második szakaszban teljes szerepcserét figyelhetünk meg: a mobil csoportok integrálódnak, az immobilak viszont elveszítik a felemelkedésbe vetett hitüket, és a fennálló rend ellenségeivé válnak. Azonban felettébb valószínűtlen, hogy a szakaszváltás időpontja egybeessen a két különböző csoport esetében. Nyilvánvalóan az eltolódás lesz inkább jellemző. Elképzelhető, hogy az előrelépők integrálódnak, míg a hátramaradókat továbbra is kordában tartja az alagúthatás. Ennél is érdekesebb az a helyzet, amelyben a nem mobil rétegek számára már eljött a kiábrándulás pillanata, miközben a mobil csoportok még nem illeszkedtek be. Ez utóbbi esetben nagyon nagy a társadalmi kataklizmák kialakulásának a veszélye. Ez a magyarázat a forradalmak kialakulásának elméleteként is megállja a helyét.¹⁰ Ennek a mellékszálnak a kifejtését a történészekre kell, hogy hagyjuk. A továbbiakban visszatérünk az alagúteffektus, illetve annak ellenkező irányba való fordulása elemzéséhez.

---

9 Egy kiváló áttekintésért, amely különös figyelmet szentel ennek a problémának, lásd Germani (1966). Természetesen az is lehetséges, hogy a törekvés, amint felmerül, megelőzi az eredményeket, de a felfelé mobil rétegek elégedetlenségének ezen magyarázata sokkal kevésbé meggyőző, mint ami a szövegben található.

10 Ernest Labrousse francia történész szerint a forradalmi helyzetek akkor alakulnak ki, ha „a társadalmi csoportok döntő többsége egyesül a létező társadalmi és az uralmi rend teljes elutasításában” Cobb (1969).

A BIZAKODÁS JÓLESŐ ÉRZÉSÉTŐL A FELHÁBORODÁSIG

Mint ahogy erre korábban már rámutattam, a mások előrejutása láttán érzett reménykedés nem a jóindulatból vagy az altruizmusból, hanem szigorúan a racionális várakozásokból táplálkozik: számítok arra, hogy hamarosan én is jobb helyzetbe kerülök. A várakozások be nem teljesülése egy idő múlva csalódottságot eredményezhet, azaz az új rend ellenségévé válhatok. A támogatóból ellenséggé válás tisztán az idő múlásával magyarázható – nem valami különleges külső esemény váltja ki ezt a drámai fordulatot. Ebből a szempontból a társadalmi konfliktusok általunk felvázolt elmélete teljesen különbözik a „J-görbe” hipotézistől, amely a forradalmak kitörését a gazdasági teljesítmény egy korábbi hosszabb fellendülést követő hirtelen lelassulásának tulajdonítja (Davies 1962). Egy ilyen leszálló ág kétségkívül megnöveli a zavargások valószínűségét, de bekövetkezésük semmi esetre sem szükségszerű. Amennyire szerencsés és hasznos bizonyos szempontból az alagúteffektus (hiszen ellensúlyozza az egyenlőtlenségek növekedését a fejlődés kezdeti szakasza során), annyira csalárd is: a döntéshozók számára nem szolgál semmiféle előzetes iránymutatással saját kimerülésének időpontjáról, vagyis nem jelzi előre azt, hogy a döntéshozóknak mikortól kell számítaniuk a közhangulat drasztikus megváltozására. Ezért a politikusok a reményekkel teli korai szakaszban önelégült semmittevésbe ringathatják magukat, de az első szakaszt egy idő múltán a közvélemény vehemensen el fogja utasítani, mint egy olyan korszakot, amelyben „a gazdagok még gazdagabbak, a szegények pedig még szegényebbek lettek”¹¹

Szemantikai újítások és cserék talán a legjobb előjelei a társadalmi közhangulat megfordulásának. Egy példa: az ötvenes években François Perroux hatására a „pole de croissance” (növekedési pólus) kifejezés széles körben elterjedt a fejlődő országok gyorsan

---

11 Csábító az amerikai fegyveres erők második világháború alatti moráljáról készült híres kutatás paradox eredményének egyfajta újraértelmezését adni a megelőző sorokhoz kapcsolódóan. Miközben a háborús előreléptetések sokkal gyakoribbak voltak a légierőnél, mint a katonai rendőrségnél, egy Stouffer és munkatársai által végzett felmérés szerint több frusztrációval lehetett találkozni az előbbiben, mint az utóbbiban. Ez az eredmény az eredete és a fő megalapozása a relatív depriváció elméletének. A tanulmány azt állítja, hogy a légierőnél az előléptetések, noha gyakoribbak voltak, mint más haderőnemnél, mégis lemaradtak időben azokhoz az előzetes várakozásokhoz és törekvésekhez képest, amelyeket a ténylegesen előreléptettek és a gyors karriert csinálók generáltak. Miközben más társadalomtudósok a későbbiekben erre eltérő magyarázatokkal szolgáltak, mégsem fordítottak sok figyelmet az idő dimenziójára. A felmérést a háborúban viszonylag későn, 1944-ben végezték. Nem valószínűbb-e mégis, hogy ha ugyanazt a felmérést korábban végzik el, annak eredménye megerősítette volna azt az ésszerű előzetes várakozást, hogy a kinevezési hajlandóság magasabb a légierőnél, mint a katonai rendőrségnél? A háború elején néhány gyors előrelépése a ranglétrán bizonyára megerősítette a harci morált az alagúthatásnak megfelelően; csak később, amint a légierő különböző tagjai elérték a legmagasabb kinevezésüket, és nem sikerült előzetes várakozásaik alapján előrébb lépniük, lett körükben a frusztráció az uralkodó hangulat – lásd Stouffer (1949).

iparosodó nagyvárosainak jellemzésére. A következő évtizedben viszont ezt a kifejezést, amely a növekedésnek a fejlődő országok teljes területére való kiterjedését sugallta, felváltotta a „belső kolonizáció” fogalma. A belső kolonizáció pedig már a gyarmati munkamegosztás fejlődő országokon belül megfigyelhető reprodukálódását volt hivatva jelölni.

AZ ALAGÚTHATÁS TÁRSADALMI, TÖRTÉNETI, KULTURÁLIS ÉS INTÉZMÉNYI MEGHATÁROZÓI ÉS INTENZITÁSA

Ezek után feltehetjük a kérdést: milyen típusú társadalmakban fog az alagúthatás megjelenni és megerősödni? Melyek azok a feltételek, amelyek fennállása esetén ez a jelenség hosszú ideig kitart, és melyek azok, amelyek mellett a remény gyorsan elenyészik, átadva helyét a csalódottságnak, az elidegenedésnek, és a társadalmi rend igazságtalansága miatt érzett dühnek. Döntő fontosságú megválaszolni a kérdést, hogy operacionalizálhassuk a hipotézisünket, és tisztázhassuk annak empirikus és heurisztikus hasznavehetőségét.

Annak feltétele, hogy erős legyen az alagúthatás (vagy legalábbis létezzen), az, hogy a nem előrelépő csoport képes legyen legalább egy darabig közel érezni magához az előrelépőket. Más szavakkal, a két csoportot nem választhatják el áthatolhatatlannak érzett korlátok. Az osztályhatárok képlékeny vagy merev volta tehát nyilvánvaló ráhatással van az alagúteffektus intenzitására.

Azonban az osztályalapú társadalmi rétegződés a mi szempontunkból egy korlátozott hasznossággal bíró kategorizálás. Mégis, ahogy a kiegyensúlyozatlan gazdasági fejlődés halad előre, bármilyen ugrás többféle társadalmi osztály tagjai számára is teremthet várható előnyöket és új vagy jobb munkahelyeket. Ebből arra következtethetünk, hogy az alagúthatás mindig létrejön, ha minden egyes osztályon belül azok, akiknek nem javul a helyzetük, eleinte empatikusak azokkal, akiknek sikerül előrelépni. Ugyanakkor ennek nem szükséges így lennie, ha a különböző osztályokat etnikai vagy vallási csoportok alkotják, akik között a fejlődési folyamat előnyei egyenlőtlenül oszlanak meg. Ezért az unitárius és a szegmentált társadalmak közötti különbségek különösképpen relevánsak számunkra. Ha egy megosztott társadalomban a gazdasági fejlődés hozta lehetőségek egyértelműen bizonyos etnikai, nyelvi, vallási vagy regionális csoporthoz kötődnek, míg más csoportok lemaradnak a fejlődésben, akkor nem valószínű, hogy az alagúthatás működni fog: a lemaradók már a folyamat kezdetén meg lesznek arról győződve, hogy az előrehaladó csoport méltánytalanul és kizsákmányoló módon szerzett előnyt velük szemben. A nem mobil csoport így az alagúteffektus kiinduló feltételeivel éppen ellentétes várakozásokat is maga elé állíthat: a másik csoport előrelépésének következményeként rosszabb helyzetre számít. Egy ilyen reakciónak a lehetőségét a következő részben fogjuk tárgyalni. Mindenesetre úgy tűnik, az erősen szegmentált társadalmak (akár tudatos politikai döntés eredményeként is) el fogják kerülni azokat a fejlődési stratégiákat, amelyek máshol az alagúthatás érvényesülése miatt politikailag kivitelezhetők.

A kapitalista fejlődési út tehát meglehetősen rosszul illeszkedik a magas fokon szegmentált társadalmakhoz; már az elinduláshoz is sokkal erősebb kényszerítő eszközök kellenek, mint az inkább unitárius államok esetében, ahol ez az út megmutatta sikerét. Másfelől a kapitalista út elutasítása nem jelenti azt, hogy létezne egy másik, könnyen alkalmazható alternatíva, hiszen megosztott társadalmakban a központosított döntéshozatalra épülő szocialista rendszer sem működik jól.¹²

A megosztott társadalomnak egy olyan variánsa is létezik, amelyben a gazdasági fejlődés nyújtotta lehetőségek országnak részét a külföldiek teremtik meg, vagy éppenséggel ők használják ki. Az alagúthatás nagy valószínűséggel ebben a situációban sem működhet. Minél nagyobb a külföldi tőke és a külföldi képzett munkaerő szerepe a gazdasági fejlődésben, annál kevésbé számít arra a helyi társadalom és a helyi elit nagy hányada, hogy a folyamatban egyáltalán szerepet fog kapni. Ezért a megjelenő egyenlőtlenségek iránti tolerancia alacsony szintű lesz, és már a folyamat korai szakaszában is szükség van kényszerítő eszközökre, hogy a társadalmi és politikai stabilitás fennmaradjon.

Elfogadhatóan homogén társadalmakban, ahol az erőforrások legnagyobb részben a hazai szereplők tulajdonában vannak, a gazdasági egyenlőtlenségek iránti tolerancia igen magas fokú lehet, mivel sem nyelvi, sem etnikai, sem egyéb más korlátok nem gátolják meg a lemaradókat abban, hogy átérezzék az előrelépők sikereit. Úgy tűnik, hogy az „akinek van, annak adatik” bibliai mondása különösen érvényes azokra az országokra, akik élni tudnak a társadalom viszonylagos homogenitásának köszönhető mozgástér előnyeivel, és akik ezért olyan, végeredményben talán bénító korlátozások nélkül is képesek fejlődni, amelyeket a megosztott társadalomban feltétlenül alkalmazni kell, hogy a közösség minden része egyenlő ütemben részesülhessen az előnyökből.

Másrészt, a homogénebb társadalmaknak az egyenlőtlenségek iránti nagyobb toleranciaszintért később talán félelmetesen nagy árat kell fizetniük. Mint tudjuk, minél nagyobb a kezdeti tolerancia, végeredményben annál erőteljesebben érvényesülhet a viszszaesés mechanizmusa is (hacsak az egyenlőtlenségeket nem korrigálják időben). Eszerint egy bizonyos mértékig intuíciónkkal ellentétes következtetéshez jutunk: minél homogénebb egy társadalom, annál inkább hajlamos erőszakos társadalmi konfliktusokra a fejlődés során, hacsak a vezetés nem tesz tanúbizonyosságot rendkívüli problémaérzékenységről és cselekvőképességről.¹³ Újra csak a történészekre kell hagynom azt, hogy erre a tisztán

---

12 A részletes érvelésért lásd centralizált vs. decentralizált döntéshozatal megosztott társadalmakban (vasút vs. közút Nigériában) *Development Projects Observed* (1967).

13 Ez az érv hasonló ahhoz, amit az ország nagyságának gazdasági következményeinél is lehet hangsúlyozni. Ameddig a gazdasági fejlődéssel foglalkozó irodalom – igen helyesen – a méret fontosságát hangsúlyozta, különösen az importhelyettesítő iparosítással összefüggésben, a nagy méret azt is jelenti, hogy lehetséges, hogy nagy fejletlen régiók egyre növekvő mértékben és reménytelenül lemaradnak – ahogy a progresszív régió hosszú időre gyakorlatilag az ország összes ipari növekedésének előnyét a maga számára biztosítja, és ráadásul egy modern agráriumot is létrehoz. Az ilyen széles, hosszú ideig tartó és veszélyes törésvonal nem tud olyan könnyen kialakulni egy kisméretű országban, és általános körülmények között át kell gyűrűznie a szegényebb régiókhöz is, vagy egyébként a fejlődés megáll.

deduktív állításra lehet-e építeni valamilyen empirikus magyarázatot. Ugyanakkor megemlíthetjük, hogy a hipotézist nem csak forradalmi események támaszthatják alá, hanem az alacsonyabb osztályok más osztályoktól való tartós elidegenedése, ami megfigyelhető Argentínában, Franciaországban vagy Olaszországban is.

A nemzeti homogenitást olyan statikus jellemzők alapján szokás definiálni, mint az etnikai, nyelvi és vallási egységesség. Talán a leghatásosabb homogenizáló tényező az intenzív történelmi tudat, amelyet egy csoport összes tagja egyöntetűen oszt.¹⁴ A háborúk és forradalmak tipikusan lehetnek ilyen tapasztalatok, ezért az alagúthatás is háború vagy forradalom után képes a leginkább érvényesülni. Az eredmény ezért lehet egy ironikus történelmi ciklikusság: forradalmak azért robbannak ki, hogy bizonyos egyenlőtlenségeket megszüntessenek, de egy forradalom után a társadalom különösen immúnis lesz az új típusú egyenlőtlenségekkel szemben, ha ilyenek megjelennek. Kiváló illusztrációul szolgál a mexikói forradalom és annak későbbi „elárulása” egy élesen egyenlőtlen fejlődési szakasszal az azt követő évtizedekben. Hasonlóképpen, az egalitárius, vagy inkább az Egyesült Államokban a „mindenki egyenlőnek született” öröksége az – Európa kollektív hátrahagyása annak feudális bilincseivel és osztályellentétéivel –, amely előkészíthette az óriási gazdasági diszparitások fennállásának hosszan tartó elfogadását.

Egy ország többé-kevésbé unitárius jellegének kérdése vélhetően a legfontosabb kritériuma annak, hogy az alagúthatás erejéről és tartósságáról képet kaphassunk. De más disztingciók is érdekesek lehetnek. Például lehet úgy érvelni, hogy a családi kötelek erőssége direkt ráhatással van a szóban forgó effektusra. Sok esetben mások boldogulása nemcsak az adott személyt tölti el reménnyel, hanem annak gyermekeit is. Az a várakozás, miszerint a gyermekemnek jobb élete lesz, mint nekem volt, önmagában növeli az én saját jólétemet, de különösképpen akkor, ha arra számítok, hogy felnőtt gyermekem velem fog élni, megosztja velem a háztartási kiadásokat, és végső soron támogatni fog öregkoromban. Így ebből a szempontból a hagyományos családi kötelek előmozdítják az alagúthatás működését, és kiderülhet, hogy fejlődés-elősegítő potenciállal bírnak.¹⁵

Feltéve, hogy nem túlságosan megosztott társadalomról van szó, egy „tradicionális” társadalom általában véve jobb pozícióban van az alagúthatás kiaknázásának lehetősége szempontjából, mint annak egy modern párja. A hagyományos társadalmak tagjai tipikusan olyan sűrű kötelezettség-háló által kapcsolódnak egymáshoz, melynek szálai egyszerre kölcsönösek és rugalmasak, még akkor is, ha nem egyértelmű, pontosan milyen formát

---

14 Ezt a fontos szempontot Katherine Auspitz ajánlotta figyelmembe.

15 Hasonló vonalat követő, de mégis egy másfajta érvelésért lásd Hirschman (1971) 14. fejezet. A családi kapcsolatok fontosságának a szövegben is hangoztatott tétele egy általánosabb állítás egy speciális esete: az alagúthatás annál erősebb lesz, minél gyengébbek a jelenre vonatkozó preferenciák a jövőre vonatkozókhöz képest, azaz, minél alacsonyabb a diszkontráta. A matematikai függelékben a diszkontráta explicite szerepel abban a kifejezésben, ahol „B” jövedelmi helyzetében bekövetkező változás hatással van „A” hasznosságára. Ez intuitíve nyilvánvaló: még ha „B” jövedelemnövekedésének egy nagyon erős hatása lenne is „A” várható jövedelmére nézve, nem változtatná meg érdemben „A” jelenlegi hasznosságát, ha „A” igen magas időbeli diszkontrátával is dolgozik.

öltene a kötelezettségek, és mikor kell őket teljesíteni. Így, amikor egy ilyen társadalom néhány tagja előrelép, kötelezettségeik kiterjednek, és azok, akik hátramaradnak, számítnak arra, hogy annak előnyeiből kellő időben ők is részesülni fognak, korábban is létező, jól-lehet homályos követelésük alapján. La Rochefoucauld ezt a hatást egy olyan maximában írta le, amely összességében az egyik legáltalánosabb megfogalmazása az alagúthatásnak: „Ha barátaink sorsa jóra fordul, rögvest öröm tölt el minket is, hiszen mi is bizunk benne, hogy ránk talál a szerencse, vagy előnyt kovácsolunk barátaink szerencséjéből.”¹⁶

Ezenkívül különböző „sikerességtéóriák” léteznek, és ezek tipikusan más és más típusú társadalmakban és kultúrákban jellemzőek. Ha az egyéni előrelépés elsősorban a szerencsének tulajdonítható, akkor mások sikeressége az alagúthatást hívja elő; az emberek többsége hisz abban, hogy egyszer majd az ő ideje is eljön. Tehát annak ellenére, hogy a szerencsére vetett feltétlen hit a hosszan tartó fejlődésre nézve általában káros, segíti az alagúthatás érvényesülését, ami pedig a növekedésnek indult gazdaság egyik legfontosabb erőforrása. Másrészt, ha mások sikeressége inkább nepotista, részrehajló, vagy egyéb méltánytalan praktikáknak tulajdonítható, akkor nem igazán számíthatunk bármilyen kezdeti megelőlegezett empátiára azok részéről, akik nem vesznek részt az osztogatás ilyen rendszerében.

Az is elképzelhető (persze nem igazán valószínű), hogy bizonyos személyek sikeressége olyan érdemekkel vagy kvalitásokkal magyarázható, mint például a kemény munkavégzés. Azok, akik kimaradtak ebből, csak magukat hibáztathatják, amiért nem léptek előre. Ennek eredményeképpen vagy egyszerűen belenyugszanak a közösség bizonyos tagjainak sikerességébe, vagy irigykedhetnek azok jobb képességeire, esetleg megpróbálhatják követni őket úgy, hogy megduplázzák erőfeszítéseiket. Ezeket a lehetőségeket tekintve a várható kimenetet nem láthatjuk előre, ehhez jóval több információra lenne szükségünk.¹⁷

---

16 A mások szerencsétlensége miatti bánat – szánalom; s ez annak az elképzeléséből ered, hogy hasonló szerencsétlenség minket is érhet, ezért együttérzésnek, vagy a mai szóhasználat szerint részvétnek is nevezzük. Következésképpen a nagy gonoszságokból fakadó szerencsétlenségen épp a legjobb emberek szánakoznak legkevésbé, azok pedig, akik azt gondolják, hogy velük ilyesmi nem történhet meg, éppily kevés szánalmat éreznek hasonló szerencsétlenségek felett (Hobbes 1999).

La Rochefoucauld és Hobbes is ezekre a megállapításokra jutottak az emberi természet egyfajta, még ha kellemetlen, szigorú tudományos tanulmányozása közben. Az eredmények kellemetlensége gyakorlatilag a rigorózusság és az igazság mértékének bizonyult. Ebből kifolyólag nem vették észre, hogy a vizsgált szituációk közül az egocentrikusság bizonyos előnyökkel rendelkezik az irigységgel és a kárörömmel szemben.

17 Az attribúciós elmélet, amely egy viszonylag új ága a szociálpszichológiának, az emberi viselkedés ezen területét próbálja felderíteni. Kísérleteket végeztek annak tanulmányozására, hogy a nézelődők milyen mértékben tették felelőssé egy balesetért azokat, akiknek valóban részük volt benne, illetve azokat, akik véletlenek bizonyultak. Látszólag a nézelődők ahhoz nyúltak, amit defenzív attribúciónak neveznek: jó okokat kerestek arra, hogy miért is egy bizonyos érintett hibája a baleset bekövetkezése, azért, hogy bizonyosságot nyerjenek, hogy miért is nem történhet meg velük ilyen. (Csak ha nem lehet nyomós okot találni, akkor; más szavakkal, ha az a személy, akit okolni lehet,

További eshetőséget képez az az eset, amikor mások sikereit nem a képességekre, hanem éppenséggel a hiányosságokra vezetik vissza. Sokan ilyen szavakkal magyarázzák saját sikertelenségüket: „...nem akarok úgy előrejutni, hogy az ő (rút, erkölcstelen, szolgálalkú) életmódjukhoz alacsonyodom le”. A sikerességnek ez a magyarázata az alagúthatásra vonatkozó következmények tekintetében nem túlságosan tér el attól az esettől, amely a felemelkedők érdemeire koncentrál. Lehetővé teszi természetesen azt, hogy azok, akiknek nem sikerült eddig előrelépni, elégedettek legyenek jelenlegi élethelyzetükkel. De az is megtörténhet, hogy ezek után megváltoztatják életvitelüket, és egy kissé rútabbak, erkölcszenebbek és szolgálalkúbbak lesznek. Ha az esetek többségében könnyebb szolgálalkúnek és erkölcstelennek lenni, mint tehetségesnek és nagy munkabírásúnak, akkor az alagúthatás működését elősegítheti a sikeresség negatív tulajdonságokkal való magyarázata.

A sikeresség különböző elméleti szorosan kapcsolódnak az egyéni előrejutást lehetővé tévő szervezési módszerek értelmezéséhez. Ezek az értelmezések alapvetően a döntéshozatali rendszertől függnnek. Ha a nagyjórbrszt decentralizált döntési helyzetekkel találkozunk, akkor az egyéni előrelépéseket a véletlennek, esetleg az érdemeknek (vagy gyengeségeknek) tulajdonítjuk. Amikor a döntéshozatalt centralizálnak tartjuk, akkor az előrehaladást a méltánytalan részleahajással, vagy megint csak az érdemmel magyarázzuk. Az alagúthatás nagyon jól érvényesülhet olyan decentralizált döntéshozatali helyzetek során, amikor az érdem nem bír megfelelő magyarázó erővel, és a véletlen válik a fő magyarázó tényezővé. Ez tipikusan a piacgazdaságok jellemzője. A centralizált döntéshozatali rendszerek viszont éppen a decentralizált rendszerekben létező vagy megjelenő túlzott mértékű egyenlőtlenségek miatt születtek meg. Érdekes, hogy a centralizált rendszerek nem csak azért valósítanak meg nagyobb fokú egalitarizmust, mert ez a szándékuk, hanem azért is, mert egyszerűen nem tehetnek mást, hiszen a döntéshozatal központosítása már önmagában csökkenti az egyenlőtlenségekkel szembeni tolerancia szintjét.

Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg, amikor egy adott gazdasági rendszer a nagyobb centralizáltság, vagy éppen a nagyobb decentralizáltság irányába indul meg. Például várható, hogy az egyenlőtlenségekkel szembeni tolerancia csökkenni fog, amikor egy kapitalista gazdaság egyre oligopolizáltabbá vagy bürokratizálódottabbá válik. A populista vélekedések népszerűbbé válása általában az egyre nagyobb vagyoni koncentrációnak tulajdonítható, ami gyakran jellemző ezekre az időszakokra. De az

---

nagyon hasonlóan viselkedik a szemlélődőkhöz, akkor, és csak akkor mentesül a szemrehányás alól, és a valóban hibáztathatónak lesz ugyanaz felróva.) Másfelől, ha egy másik személynek, aki a megítélés szerint inkább nem volt vétkes, szerencséje lesz, a néző hajlamos a véletlennek, és nem a tényeknek hinni, mert ezáltal reménykedhet abban, hogy hasonló szerencse vele is megeshet. Amellett, hogy az emberi természetről negatív képet festenek, ezek az eredmények aszimmetriát csempésznek az alagúthatás működésébe: az erősebb lesz előremutató, mint hátrmutató irányba. Azaz arra számítani, hogy részesedni fogunk végül mások előrelépéséből, hangsúlyosabb lesz annál a várakozásnál, miszerint követni fogjuk azokat esetleges visszalépésükben is. Az aszimmetria kísérleti megalapozását, és más hasonló kutatásokra való hivatkozásokat lásd Shaw–Skolnick (1971).

egyenlőtelenségek iránti tolerancia csökkenhet a jövedelmek koncentrációjának fokozódása nélkül is, pusztán azért, hogy a fejlődés előnyeiből kimaradók sorsukért a forgandó szerencse helyett egyre inkább a „rendszer” okolják.

EGY ALTERNATÍV REAKCIÓ: A MÁSONKÉLŐRETELÉPÉSE MIATT ÉRZETT NYUGTALANSÁG

A tanulmány alapötlete az, hogy „B” személy jövedelmében bekövetkező változás hatás van „A” jólétére, nemcsak azért, mert „A” relatív helyzete a jövedelemkálán megváltozik, hanem mert „B” vagyoni helyzetének változása „A” saját jövőbeli jövedelemhelyzetére vonatkozó előrejelzésére is hatással van. Eddigi vizsgálódásaink legfontosabb tárgya az alagúthatás volt: „B” előrelép, és ennek hatására „A” saját helyzetére vonatkozó kilátásai is javulnak. Megemlítettük az ezzel diametrikusan ellentétes szituációt is: „B” helyzetének romlása „A”-t aggodalommal tölti el saját jövőbeli helyzetét illetően. Ezzel a jelenséggel írható le a gazdasági válságok terjedése. Elképzelhető egy vegyes eset? Más szavakkal, érezheti-e azt „A” bizonyos körülmények között, hogy „B” előrejutása várhatóan az ő jólétét negatívan befolyásolja?¹⁸ Természetesen ezt a mentalitást sem zárhatjuk ki: lehetséges így gondolkodni egy olyan társadalomban, amelyben annak tagjai meg vannak győződve arról, hogy mindannyian egy zéró összegű játék részesei, amelyben a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége szigorúan korlátos. George Foster a társadalmi valóság effajta értelmezését nevezte a „korlátozott jólét képzetének”, amely szerinte számos paraszti társadalomra jellemző világszerte.¹⁹ Tegyük fel, hogy ez a nézet általánosan uralkodó egy közösségben, és azt is, hogy néhány polgár (B csoport) javítja pozícióját, miközben a maradék ember (A csoport) jövedelmi helyzete nem változik. Egy ilyen fejlődési mintából az egyik levonható következtetés szerint „A”-nak és „B”-nek fel kell adnia a korábban közösen osztott nézetrendszerét. De képzeljük el, hogy a múltbeli tapasztalatok miatt a közösség ragaszkodik ehhez a nézetrendszerhez, és azt csak úgy tudja fenn tartani, ha a bekövetkezett változásokat ideiglenes jelenséggént fogja fel. Ha a B csoport előrelépése visszafordíthatatlannak bizonyul, akkor nézeteinket csak azon az áron tartjuk meg, ha arra számítunk, hogy az A csoport vagyoni helyzete nemsokára csökkenést fog elszenvedni.²⁰

---

18 Ez a kérdés a Michael Rothschild matematikai függelékében szereplő alagúthatás formalizációjának eredményeként merül fel. Lásd az eredeti tanulmány függelékét.

19 Tzintzuntzan, 6. fejezet

20 Az ilyen várakozásnak egyik oka az lehet, hogy „A” úgy érzi, „B” a megnövekedett vagyonából kifolyólag még több hatalmat szerez. A hatalom egy olyan jószág, amiből általában a mások kárára szerezhető még több. A hatalom ilyen redistribúciója, amellyel, hogy kifogásolható „A” részéről, idővel károsan hat „A” gazdasági pozíciójára. Ez az érzés különösen akkor valószínű, ha bekövetkezik,

Lehetséges, hogy ezzel eljutottunk „a paraszttársadalmakat átható irigység” – Foster és más társadalomtudósok írásainál jobb – magyarázatához.²¹ Elképzelhető, hogy „B” előrelépését látva „A” nem az irigység miatt lesz boldogtalan, hanem azért, mert aggódik; az ő világmérete alapján számítani kell arra, hogy egy csapásra rosszabb helyzetbe kerül. Más szavakkal: „A” boldogtalan, de nem a relatív depriváció, hanem az abszolút nélkülözés előérzete miatt.

Az intézményesített irigység jelenségének itt felvetett újraértelmezésére valójában úgy lehet tekinteni, mint ami szorosan összefügg az alagúteffektussal. Egy olyan társadalomban, amelynek még nincs tapasztalata a tartós gazdasági növekedésről, a felívelés egyes csoportok életszínvonalának gyors javulásával és mások helyzetének stagnálásával párosuló kezdeti szakaszát a többség alapvetően instabilnak tartja. Ha nem nőtt a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége, akkor „B” helyzetének javulását előbb-utóbb az A csoportnak kell megfizetnie. Ez a gondolkodásmód még egy másik eshetőséggel is számol: valamilyen váratlan esemény megnövelte a rendelkezésre álló összes erőforrás mennyiségét, amelyből nemsokára az A csoport is megkapja megfelelő részesedését. Így a társadalmi szereplők a kezdeti helyzet stabilizálódása helyett várhatóan a fenti két kimenet egyikére fognak számítani. Az, hogy a kettő közül melyiket fogják választani nagyobb valószínűséggel, természetesen nagyban befolyásolja a társadalmi konfliktusok menetét ebben a társadalomban. A döntést nagyon nehéz előre jelezni, gyakran egy hajszálon múlik, hogy melyik álláspont válik uralkodóvá attól függően, hogy az A csoport hogyan értékeli B kezdeti előrelépését. Ezt az értékelést viszont azok a tényezők határozzák meg, amelyeket röviden az előző részben áttekintettünk. Viszont most úgy tűnik, hogy az alternatíva azok számára, akik hátramaradtak, nem pusztán a várakozás az előnyök „lecsurgására” és a status quo között van, hanem az előrelépéssel és a még rosszabb helyzetbe jutással egyaránt számolhatnak. Ez a helyzet és az alternatív várakozások közötti döntés bizonytalansága talán megmagyarázza, hogy a társadalmi konfliktus előrejelzése miért is hazárdjáték.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Zárásként álljon itt néhány összefoglaló megjegyzés és következtetés:

A növekedésösztönzés és az egyenletes jövedelemeloszlás elősegítése, mint a fejlődő országok előtt álló két legfontosabb gazdaságpolitikai feladat, csak akkor oldható meg egymás után, ha az adott országban az alagúthatás erőteljesen érvényesül. Ha a létező társadalmi, politikai vagy pszichológiai struktúrák hatására az alagúteffektus gyenge vagy nem létezik, akkor a két feladatot szimultán kell kezelni, ami egy bonyolult vállalkozás, és várhatóan olyan intézményeket igényel, amelyek teljes mértékben eltérnek a „konszervatív” esettől.²² Ráadásul sok esetben lehetetlen előre megmondani, hogy meddig tart

---

hogy „B” sokkal jobb helyzetbe kerül; mint Morgenstern (1964) megmutatta, ez a szituáció a „Pareto-optimalitás” egy korlátját adja.

21 Tzintzuntzan, pp. 153–55.

22 Politológusok feltárták azokat a nehézségeket, amikkel ezen dimenziók alapján az új

az alagúthatás türelmi periódusa egy adott országban. Ahogy az utolsó részben láttuk, elképzelhető, hogy erre csak a fejlődés maga fog választ adni.

1. Az épp most tett különbség alapján kétféle fejlődési katasztrófáról beszélhetünk. Az első az olyan társadalmakra jellemző, amelyek újonnan kialakuló egyenlőtlenségeket, vagy a régiek kiszélesedését eredményező stratégiák mentén próbáltak fejlődni. Strukturális adottságaik miatt soha nem szabadott volna erre az útra lépniük. Talán Nigéria és Pakisztán a legjobb példák. A másik típusú fejlődési katasztrófa olyan országokban fordul elő, amelyekben a fenti stratégia jól működött egy darabig az alagúteffektus miatt, de ahol az uralkodó csoportok és a döntéshozók figyelmét elkerülte a biztonsági szelepek fontossága, és így az alagúteffektus egy idő után kifulladt. Ez jellemző számos latin-amerikai országra: Brazília és Mexikó már megtapasztalhatott katasztrófákat, de számos előjele van annak, hogy erre máshol is számíthatunk.
2. Szemben a konvencionális felfogással, a fejlődési folyamatra ebben a tanulmányban úgy tekintettünk, mint amely a kezdeti biztató szakasz ellenére is válságba, illetve katasztrófába torkollhat. A tanulmány a fejlődési folyamatban szükségszerűen döntő szereppel ruházta föl a politika szféráját. Az alagúteffektus által érintett országok politikai evolúciójára vonatkozó megállapítások nyilvánvalóak. Ameddig az alagúthatás érvényesül, a fejlődési szakaszban levő országot viszonylag könnyű kormányozni. Talán még meglepő affinitást is mutat a demokratikus formákra, amely, sajnos valószínű, hogy csupán ideig-óráig tart; egy idő után az alagúthatás hanyatlásnak indul, és a társadalmi igazságtalanságot a többség egyre kevésbé fogja elviselni, s megindul a tiltakozás. Első reakcióként az állam a tiltakozás elfojtása és a felfordulás megszüntetése érdekében erőszakos eszközökkel fogja korlátozni a demokratikus részvételi lehetőségeket. A válságra adott konstruktívabb reakciókat könnyen el lehet képzelni, de azok gyakorlati alkalmazása rendkívül nehéznek tűnik.

Fordította: Berki Tamás

államalakulatok a huszadik században szembesültek. Ameddig a nyugat-európai országoknak évszázadok álltak rendelkezésükre, hogy megoldják a problémákat, egyiket a másik után, a modernizáció és a nemzetépítés különböző problémáival – területi identitás, autoritás, tömeges részvétel stb. – az új nemzetek egyszerre néznek szembe, lásd Huntington (1968), 2. fejezet; Rokkan (1975). Különböző alternatív, egymás utáni problémamegoldásra épülő utakat vizsgál Rustow (1967).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barkin, David (1971): La persistencia de la pobreza en Mexico: un analisis economico estructural. *Comercio Exterior, Banco Nacional de Comercio Exterior, Mexico*, Aug. p. 673.
- Bonilla, Frank (1961): Rio's Favelas: The Rural Slum within the City. *The American Universities Field Staff Reports Service*. Vol. VIII, no. 3. New York, pp. 8–9.
- Cancian, Frank (1963): *Economics and Prestige in a Maya Community*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cardoso, Fernando Henrique–Reyna, Jorge Luis (1968): Industrialization, Occupational Structure, and Social Stratification in Latin America. In *Constructive Change in Latin America*. Szerk.: Cole Blasier. p. 51. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Casanova, Pablo Gonzalez (1965): *La democracia, en Mexico*. Mexico: Era, popular edition, p. 133.
- Cobb, Richard (1969): *A Second Identity: Essays on France and on French History*. pp. 272–73. London: Oxford University Press.
- Davies, James C. (1962): Toward a Theory of Revolution. *American Sociological Review*, XXVII (Feb.), pp. 5–19.
- Development Projects Observed 1967*. Washington, D. C.: Brookings, pp. 139–48.
- Duesenberry, James S. (1949): *Income, Saving and Theory of Consumer Behavior*. III. fejezet. Cambridge: Harvard University Press.
- Foster, George M. (1967): *Tzintzuntzan: Mexican Peasants in a Changing World*. Boston: Little, Brown.
- Germani, Gino (1966): Social and Political Consequences of Mobility. In *Social Structure and Mobility in Development*. Szerk.: N. Smelser–S. M. Lipset, p. 371 ff. Chicago: Aldine.
- Gurr, Ted Robert (1970): *Why Men Rebel*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Haq, ul Mahbub (1971): Employment and Income Distribution in the 1970's: A New Perspective. *International Development Review*. Vol. 9–13 (Dec.).
- Hirschman, Albert O. (1971): *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America*. 14. fejezet. New Haven: Yale University Press.
- Hobbes, Thomas (1999): *Leviatán*. (Ford.: Vámosi Pál.) Első rész, hatodik fejezet, 111–112. old. Kossuth Kiadó.
- Huntington, Samuel P. (1968): *Political Order in Changing Societies*. 2. fejezet. New Haven: Yale University Press.
- Leibenstein, Harvey (1962): Notes on Welfare Economics and the Theory of Democracy. *Economic Journal*. Vol. LXXII (June), pp. 300–305.
- Morgenstern, Oskar (1964): Pareto Optimum and Economic Organization. In *Systeme und Methoden in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*. (Szerk.: Norbert Klotten et al.), p. 578. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Peattie, Lisa (1969): Cuban Notes. *Massachusetts Review*, Autumn, pp. 673–74.
- Pettigrew, Thomas F. (1967): Social Evaluation Theory: Convergences and Applications. *Nebraska Symposium on Motivation*. különösen pp. 261–73. Lincoln: University of Nebraska Press.

- Richard Cobb (1969): *A Second Identity: Essays on France and on French History*. London: Oxford University Press, pp. 272–73.
- Rokkan, Stein (1975): Dimensions of State Formation and Nation Building. In *The Building of States in Western Europe*. (Szerk.: Tilly, Charles.) Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Runciman, W. G. (1966): *Relative Deprivation and Social Justice*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Rustow, Dankwart A. (1967): *A World of Nations*. 4. fejezet. Washington: Brookings.
- Shaw, Jerry I.–Skolnick, Paul (1971): Attribution of Responsibility for a Happy Accident. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. XVIII, pp. 380–83.
- Stouffer, S. A. (1949): The American Soldier. Vol. 1. In: *Adjustment During Army Life*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Tumin, Melvin M.–Feldman, Arnold (1961): *Social Class and Social Change in Puerto Rico*. pp. 165–66. Princeton, N. J.: Princeton University Press.